

THE SYSTEM MADE ME DO IT – CORRUPTION IN
POST-COMMUNIST SOCIETIES, Rasma Karklins, 2005,
M. E. Sharpe, New York, 219 str.

Prikaz*

U knjizi *Atlas Shrugged* Ayn Rand je napisala: “Pogledajte oko sebe; to što ste napravili društvu najprije ste napravili u svojoj duši; jedno je odraz drugoga. Turobne ruševine koje su sad vaš svijet fizički su oblik izdaje što ste je počinili nad svojim vrijednostima, svojim prijateljima, svojim braniteljima, svojom budućnosti, svojom zemljom, nad sobom.” Građanin iz bilo koje postkomunističke zemlje na te bi rečenice vjerojatno reagirao rekavši: “Nisam ja kriv/a, sustav me na to natjerao.” Čini se da je Rand pogrešno shvatila smjer kauzalnosti. Je li?

Rasprostranjenu korupciju u postkomunističkim društvima možemo promatrati kao dio turobnih ruševina na koje se Rasma Karklins odlučila usredotočiti u svojoj knjizi *The System Made Me Do it*. Taj briljantan naslov potječe od čestog izgovora za sudjelovanje u korupciji. Ljudi smatraju da će biti gubitnici i budale ako se ne budu ponašali kao svi ostali, a čini se da je korupcija “pravilo igre”. Nadalje, ako ustanu protiv sustava, boje se da se neće moći probiti kroz teškoće na koje će nailaziti. Iz toga proizlazi logičan način razmišljanja: ako ih ne možeš pobijediti, pridruži im se. Uzmi sve povlastice koje možeš, najvažnije je preživjeti danas i ne razmišljati o tome kakve će posljedice korupcijska djela imati u budućnosti.

Autorica navodi kako je krajnji cilj njezine knjige pokazati da je korupciju moguće ograničiti, ali to zahtijeva njezino definiranje, identificiranje njezinih korijena, opisivanje njezinih oblika i objašnjavanje značenja antikorupcijske politike. Knjiga je podijeljena na deset poglavlja. Nakon uvodnog poglavlja autorica definira različite vrste korupcije. Pritom naglašava razliku između administrativne korupcije (npr. davanja mita policajcima) i velike ili političke korupcije. U trećem poglavlju ukratko navodi kako građani iz postkomunističke regije doživljavaju korupciju te opisuje rezultate različitih istraživanja koja se temelje na percepcijama o korupciji. Četvrto je poglavlje izravno povezano s prethodnim jer se autorica u njemu fokusira na mišljenja građana iz regije o korupciji – isplati li se biti pošten kad su svi ostali korumpirani? U petom je poglavlju naglasak na naslijeđu

---

* Primitljeno (*Received*): 3.9.2007.
Prihvaćeno (*Accepted*): 19.9.2007.

iz komunizma i na tome kako ono utječe na strukturu novih država i procese koji se zbivaju u njima jer je stare navike teško mijenjati. Vrijednosti dobrog građanstva opisuje u šestom poglavlju, a u sedmom je dana sinteza postojećeg znanja o suzbijanju korupcije. Osmo poglavlje govori o različitim vrstama odgovornosti, deveto o strategijama za obuzdavanje korupcije, a u posljednjem su zaključci.

Struktura knjige čini se vrlo dobrom, ali, nažalost, autorica nije mogla usmjeriti svoje misli tako da slijede temu svakog poglavlja, pa se mnoge od njih ponavljaju na nekoliko mjesta u knjizi. Ako je čitatelj dobro upoznat s problemom korupcije, bilo teorijski, bilo samim time što je građanin tranzicijske zemlje, knjiga se može učiniti napornom za čitanje jer su mnoge autoričine tvrdnje već općepoznate (primjerice, neovisno sudstvo, mediji i uključenost građana važni su za suzbijanje korupcije; potrebno je kreirati odgovarajuću institucionalnu strukturu; trebala bi porasti opasnost od kažnjavanja za korupciju; suzbijanje korupcije zahtijeva jako i odgovorno političko vodstvo itd.). Za istraživača čije je područje interesa korupcija, ili čak za nositelja vlasti čiji je cilj pobijediti na idućim izborima koristeći se borbom protiv korupcije kao svojim adutom, malo će se toga iz knjige činiti novim. Međutim, za nekoga tko želi pregled literature o korupciji, tko želi saznati gdje su glavni problemi, knjiga je korisna.

Knjiga bi bila mnogo zanimljivija da je autorica počela ondje gdje završava – u devetom poglavlju. Tek u tom poglavlju veza između naslova i sadržaja postaje jaka. Da se Karklins, koja je politologinja, koristila s više izvora iz područja teorije igara, psihologije, antropologije i sociologije, knjiga bi imala “ugodaj” koji se očekuje nakon što se pročita naslov. Bez toga može djelovati kao tipični antikorupcijski dokument.

Usprkos tome, autorica iznosi mnogo zanimljivih stajališta i zaključaka. Najvažniji se odnose na jako naslijeđe iz komunizma, koje se često zanemaruje. Karklins naglašava da su dodjela javnih službi svojim pristašama, klijentelizam, razmjena usluga, međusobna zaštita i izbjegavanje odgovornosti bili uobičajeni u to doba. Te su navike u postkomunističkim zemljama dio neformalnih institucija koje pridonose kontinuitetu nezakonitih radnji. Poznato je da neformalne institucije mogu znatno utjecati na formalna pravila, tj. podrivati njihov kredibilitet.

Vrlo važno naslijeđe iz komunizma jest to da su tim zemljama vladali članovi komunističke elite koji su imali iznimnu vlast i bili iznad zakona. Vođe partije mogli su nazvati državne odvjetnike i suce i reći im kakav ishod u pojedinom slučaju očekuje Partija. Još i danas postoje indicije da vladajuća elita utječe na sudske odluke, ali je vrlo teško pronaći dokaze za to. Zapanjujuće je koliko bivši komunistički vođe, koji su danas ne samo političari nego i menadžeri u javnim poduzećima, sveučilišni profesori itd., uspijevaju u pretvaranju javnih institucija u svoja lena. Ono što je još gore, a Karklins to ne naglašava dovoljno, jest da stvaraju kulturu straha i potiču paranoju među mlađim generacijama; ljudi počnu očekivati negativne posljedice iako ne postoje izravne prijetnje. Jednu je rečenicu autorica zaboravila spomenuti, a česta je u telefonskim razgovorima: “Nećemo o tome preko telefona”, što odražava strah da se razgovori prisluškuju.

Prema Karklins, jedan od razloga za teško kažnjavanje korupcije jest međusobno “pokrivanje leđa”, ali i međusobne ucjene – korumpirani i moćni prijete jedni drugima otkrivanjem kompromitirajućeg materijala, a gotovo nitko nije “čist”. Osim ucjene, mogu-

će su i prijete, fizičko nasilje, čak i ubojstva. Svaki se odmetnički član mora bojati jake odmazde jer “vrana vrani oči ne kopa”. Nadalje, postoji jak motiv za držanje nekorumpiranih pojedinaca drži izvan politike, a time se korumpirane mreže samoodržavaju. Sprječava se dodjeljivanje ovlasti novome, dobro obrazovanom osoblju kako bi se zaštitio teritorij. Takva se praksa očituje i u tome što, primjerice, visokoškolske ustanove odbijaju priznati inozemne diplome iako su ih izdala svjetski poznata sveučilišta. Takav sustav nagrađuje beskrupulozne, a demoralizira poštene. Obično nastaje “odljev mozgova” jer ljudi koji odbacuju sustav emigriraju u zemlje u kojima će ih se nagrađivati na temelju njihova znanja i produktivnosti. Karklins dodaje: “Čak i ako ljudi s integritetom ne odu iz zemlje, vrlo će vjerojatno napustiti javnu službu ako je ustanova u kojoj rade prekoračila prag sustavne korupcije. Time također jača utjecaj korumpiranih pojedinaca koji ostaju u ustanovi i ostalih, sličnih njima, koji u nju naviru.”

Što je važno za uspješno suzbijanje korupcije? Karklins detaljno analizira moguće odgovore na to pitanje, a ovdje ćemo opisati samo neke od njih. Za početak, ljudi trebaju vjerovati da je moguće ostvariti promjene. Čini se da je pogrešna strategija najprije se okomiti na svakodnevne strategije preživljavanja građana kao što je davanje “malih znakova pažnje” liječnicima. Ljude neusporedivo više ljuti politička korupcija nego korupcija među službenicima koji komuniciraju s “običnim” ljudima. Čini se da je najbitnije to da se dokaže krivnja za korupciju visokorangiranih dužnosnika i da ih se, naravno, kazni. Ako se za odgovornost prozove one koji su krivi za političku korupciju, onda to povećava kredibilitet svih antikorupcijskih programa i pojačava javnu potporu. Osim toga, ako su optužene “velike zvjerkе”, a nije ih moguće pravomoćno osuditi, onda se pokušaj suzbijanja korupcije obija o glavu jer potvrđuje da su moćni nedodirljivi. Javnost uzvraća bijesom, nepovjerenjem i cinizmom.

Karklins nudi jednostavnu formulu za kontrolu korupcije: potrebno je demonopolizirati donošenje odluka i ograničiti diskrecijska prava te ojačati odgovornost. Međutim, naglašava da pritom može nastati začarani krug koji je teško razbiti ako korupcija prijeđe određeni prag. Tada i poštene građani možda moraju postati korumpirani kako bi opstali. Percepcije građana o rasprostranjenosti korupcije u društvu utječu na odluku o tome hoće li se uključiti u borbu protiv nje. Ako se “svi” ponašaju na određeni način, veća je vjerojatnost da će i ostali prihvatiti takav model ponašanja. Ako većina ljudi unutar neke ustanove sudjeluje u korupciji, raste pritisak nad ostalima da se i oni tako ponašaju. Autorica navodi kako je sustav izgrađen na očekivanjima o ponašanju drugih sudionika u društvu: “Svi sudionici odlučuju kako se ponašati na temelju analize troškova i koristi, što uključuje ekonomske, ali i moralne nagrade, mogućnosti za razvoj karijere, ali i rizik od kažnjavanja.” Ono što je važno naglasiti jest to da poštene osobe, koje ovdje definiramo kao one kojima je stalo do javnog interesa, očekuju kako će drugi dijeliti s njima zabrinutost zbog korupcije i uključiti se u borbu protiv nje. Ako se to vjerovanje pokaže pogrešnim, onda građanin koji djeluje u javnu korist postane demoraliziran. Još je gori ishod ako preostali poštene službenici i građani počnu smatrati kako su bili glupi što se i sami nisu uključili u korupcijske poslove.

Javnost mora biti uvjeren da se ponašanje u skladu s formalnim pravilima i individualno i kolektivno isplati. Ljudi trebaju biti motivirani da bi poduzeli potrebne korake, ali se od njih ne može očekivati da snose iznimno velike troškove. Autorica navodi da pozi-

tivna motivacija uključuje razmatranje o materijalnim i nematerijalnim koristima kao što su položaj, ugled, moralno zadovoljstvo te poštovanje prijatelja i kolega. Građani trebaju imati na umu da korupcija za njih znači izravne troškove jer se sredstva izdvajaju iz njihova plaćanja za javna dobra, u što ulazi sigurnost, socijalna zaštita, održavanje infrastrukture, pristojne plaće za nastavnike itd.

Autorica knjige naglašava kako postoji paradoks u tome da većina ljudi u postkomunističkim zemljama prezire korupciju, a istodobno i sami u njoj sudjeluju. Razlog je to što korupcija može poprimiti različite oblike, a neki se toleriraju više od ostalih. Općenito, postoje dva viđenja korupcije; jedno je idealističko i prema njemu je korupcija negativna, a drugo je praktično i korupciju vidi kao korisnu i vrijednu sudjelovanja u njoj. Antikorupcijske strategije moraju ograničiti toleranciju i za sitnu i za veliku korupciju.

Vratimo se sada na početak ovog prikaza. Proizlazi li korupcija iz moralnoga ili iz institucionalnog propusta? Lakše je vjerovati u prvo jer su ljudi ti koji stvaraju institucije. Sustav nije pao s neba. Kao što autorica naglašava, građani mogu birati žele li biti sudionici i žrtve korupcije ili dio protusile. Mahatma Gandi je rekao da osoba mora biti promjena koju želi vidjeti u svijetu. Nažalost, mnogi ljudi ne žele nikakve promjene; postojeće im neformalne institucije savršeno odgovaraju. A oni koji žele pozitivne promjene možda nemaju dovoljno hrabrosti. Oni pak koji imaju dovoljno hrabrosti i žele promjene možda smatraju da njihovo djelovanje neće imati nikakva učinka pa radije ne rade ništa. Na kraju, velik je broj ljudi koje jednostavno nije briga ni za što. U takvom svijetu idealističan građanin lako postaje demotiviran, ogorčen, deprimiran ili konačno odraste. Nemojte!

Marijana Bađun